

Lyotard och det postmoderna

Den här föreläsningen kommer kanske att vara lite som det postmoderna, fragmentarisk och intertextuell. Säg till om jag hoppar för mycket hit och dit.

Det postmoderna är liksom det moderna inte helt självklart placerbart i tiden. Det kan tänkas som en idéhistorisk tidsepok, men det kan också tänkas som ett förhållningssätt.

Det postmoderna är en utveckling och en kritik av det moderna, som jag sa igår. Det postmoderna kan alltså sägas börja redan i det moderna. Idén om det som kommer efter modernismen finns inbyggd i modernismen själv, eftersom det moderna så starkt bärs av ett framstegs- och utvecklingstänkande. Uppåt framåt är den moderna riktningen. Att tänka slutet på den utvecklingen var också en del av det moderna. Slutet som en idé om fullkomning. Utvecklingen når sin högsta form. Det bästa.

Men modernismen var ju som vi var inne på igår också mycket ett ifrågasättande av, genom avantgardet inte minst, traditionen och det regelstyrda förhållningssättet till konst som nådde sin höjdpunkt under renässansen. Konst som en fulländad teknisk verksamhet ifrågasattes och förkastades.

Och i synnerhet efter första världskriget var känslan av framsteg inte den starkaste, tvärtom. Den västerländska civilisationen var kollektivt deprimerad. Första världskriget var beviset för att människan i grunden inte alls var en rationell och godsinnad varelse. Detta var vad exempelvis surrealisterna och dadaisterna utgick ifrån i sin konst. Andra världskriget bekräftade såklart den bilden än mer. Vilket beskrivs av det berömda citatet av Theodor Adorno 1951 om att konst efter Auschwitz är barbari, ofta förenklat så att det låter som att Adorno menade att det inte går att göra konst längre. Det han menade var att det inte längre går an för konsten att inte vara politiskt engagerad. Det är från och med nu konstens plikt att beskriva denna slags verklighet och inte vara en flykt.

Den teori som påverkade konsten under den här tiden kom framförallt från franska filosofer och teoretiker som till exempel Michel Foucault, Jaques Derrida, Gilles Deleuze, Jean-

Francois Lyotard och Louis Althusser med flera (ni kan få en lista med alla namn sen om ni vill ha).

Jean-Francois Lyotard var den som sägs ha myntat begreppet *det postmoderna* i en essä från 1979. Han återkommer till sin essä med kommentarer vid två senare tillfällen, där han delvis definierar det postmoderna ytterligare och något annorlunda. Det postmoderna skriver Lyotard i essän "Svar på frågan: Vad är det postmoderna?" *föregår* det moderna som ett förflutnas futurum. En tolkning är att tänka att det postmoderna redan ingår i det moderna som det modernas idé om sin egen framtid. Ett annat sätt att tänka är cykliskt, att det moderna och det postmoderna liksom biter varandra i svansen och bildar en cirkel.

Det franska postmoderna tänkandet präglas av en vilja att utmana förhärskande (modernistiska) ideal presenterade som sanningar, för att ge plats åt andra perspektiv. Lyotard talade om att de stora berättelsernas tid är slut. Som t ex idén om framsteget, utvecklingstanken som varit ledande för det modernistiska projektet sedan upplysningen, börjar ifrågasättas. Vart är framåt egentligen? Och för vem?

Michel Foucault är en fransk filosof som utifrån ett politiskt perspektiv kan sägas skriva alternativa historier, s k genealogier. Genealogi är härledning. Hur har något uppstått? I vilka sammanhang och av vilka orsaker, parallellt med vad? Vilka idéer, tankar och attityder har varit rådande, vad har överlevt och varför? Foucault skriver om straffets historia, vansinnets historia och sexualitetens historia.

Att de stora narrativen – de stora berättelserna som Kristendomen och vår västerländska historieskrivning är exempel på – att de bröts ner och ifrågasattes, som Jean-Francois Lyotard skriver om, till förmån för flera olika perspektiv skapade ett uttryck av fragmentarisering. Och postmodernismen har ofta kritiserats för att inte stå för något, utan vara relativistisk och fragmentarisk. Det vill säga att allt är rimligt, och att vad som är rätt är en fråga om perspektiv. Det är att ta det till en extrem, skulle jag vilja hävda. Men det relativistiska lurar ständigt i det perspektiviska tänkandet, så det är en relevant kritik att ta på allvar. Inte minst i vår samtid av fake news m m.

Ett annat begrepp som under den här tiden (1960-70-80-tal) fick avgörande betydelse var Jaques Derridas idé om dekonstruktion. Dekonstruktion (en sammansättning av orden destruera och konstruera, bryta ner och bygga upp) är en metod för kritisk analys inifrån en tradition eller en diskurs. Vet alla vad en diskurs är? (Det är en riktning inom ett tänkande) Derridas utgångspunkt är delvis strukturalistisk (Derrida räknas till de s k poststrukturalisterna som står för en kritisk utveckling av strukturalismen), det vill säga att strukturer snarare än individer styr våra möjligheter. En sådan struktur som styr oss är till exempel språket.

Strukturalister menar att ingen kan existera utanför den sortens strukturer, vi kan inte vara utanför språket, eller en social ordning. Men även om vi aldrig kan frigöra oss från dessa strukturer så betyder det inte att vi måste acceptera dem, menar Derrida. Vi kan vara kritiska, men kritiken blir med nödvändighet en immanent kritik, en kritik inuti det kritiserade. En metod som möjliggör en sådan slags kritik är dekonstruktion, ett sönderdelande inifrån.

Strukturalismen var en kulturteoretisk riktning som utvecklades under första halvan av 1900-talet och som kan sägas vara en föregångare eller en förutsättning för det postmoderna tänkandet. Strukturalisterna var till stor del språkvetare, och de menade att våra kulturella uttryck snarare än att vara materialistiska eller positivistiska, är strukturalistiska. Det vill säga det är inte våra materiella förutsättningar som bestämmer vårt varande, heller inte våra förnuftsmässiga förutsättningar, det vi med vårt förnuft kan åstadkomma, utan det är den språkliga strukturen, hur vi kan formulera det materiella och det rationella som utgör den viktigaste förutsättningen för vårt varande.

Det moderna tänkandet som hyllade människan och hennes förnuft, som kapabla härskare över sina egna öden, får kritik av strukturalismen och senare poststrukturalismen för att vara naivt. Strukturalismen kan ses som en reaktion mot existentialismen, som lyfter fram individens frihet och den enskildes val som avgörande i tillvaron (samhällsbygget m m), som istället framhäver de olika (ekonomiska, språkliga, politiska, materiella, sociala) strukturer som styrande i våra liv. Det är ett slags nätverkstänkande kan man säga.

Poststrukturalismen var som sagt en utveckling av strukturalismen men innehöll också en kritik. Deras främsta poäng var att strukturerna inte är objektiva eller neutrala, utan att de faktiskt också är skapade, av någon i ett syfte. Strukturer byggs och bevaras gemensamt och fyller politiska funktioner. Till poststrukturalisterna brukar räknas Michel Foucault, Jaques Lacan och som jag redan nämnt Jaques Derrida tillsammans med Judith Butler, Gilles Deleuze och Jean Baudrillard. Alltså flera av de teoretiker som jag nämnde i början som var med och formade det postmoderna tänkandet.

Det postmoderna är som sagt inte en entydig rörelse eller ens ett entydigt begrepp. Det postmoderna uttrycks olika inom olika fält. Inom konsten är det framförallt ett brott med det moderna måleriet. Det som plockas upp inom konsten är idéer om och kritiken av det autentiska, författaren, symboler och tecken samt medias (och medieringens) roll och utveckling.

Konstnärliga inriktningar (eller genrer) som popkonst, abstrakt expressionism, minimalism, appropriering, situationism och konceptkonst utgör exempel på den konst som gav uttryck åt utvecklingen mellan konstens modernism och postmodernism, eller modern konst och postmodern konst. Jag vill upprepa att dessa termer inte används entydigt och att det inte är frågan om en samlad rörelse av modernism eller postmodernism, utan det är begrepp som kommit till i efterhand för att beskriva en nära samtida konsthistoria. Under tiden de utvecklades användes begreppen "det moderna, modernism, det postmoderna och postmodernism" på många olika sätt, och det görs än idag.

Något som tydligt aktiverades i samband med att det postmoderna som begrepp och idé slog igenom och kom att användas inom konsten är frågan om vad som är konst (Dan Karlholm). Det moderna konstbegreppet som föddes hos Kant i upplysningen ställde sig sällan denna fråga. Avantgardet hävdade sig genom att provocera konventionella idéer om konst. R. Mutt (Duchamps urinoar) inledde en dialog om vad som kan vara konst. Verket försvarades som konst av Duchamps kollegor inom Dada, som Beatrice Wood, redaktör för dadaisternas tidning *The Blind Man*. Duchamp lekte också med konstnärsrollen och geniet, som vi pratade om igår. Han hade bl a ett kvinnligt alter ego som hette Rose Sélavie.

Det postmoderna konstbegreppet luckrar upp konsensus om vad som kan vara konst, där Duchamp är en föregångare. En postmodernist i modernismen. Exempelvis genom att inte skapa objekt utan genom att arbeta med relationer. Ur detta förhållningssätt skapades bl a det som Nicolas Bourriaud på 1990-talet kallar relationell estetik. Duchamps avsikt med *Fountain* var just att ifrågasätta konstens bundenhet till objekt och istället hävda konst som en intellektuell verksamhet. Duchamp kan sägas varit väldigt före sin tid, eller släkt med framtiden.

I det postmoderna får teorin om konstbegreppet också en relationell snarare än en essentiell förankring. Det handlar inte om vad konsten är, utan om vad den gör och i förhållande till vem. Den institutionella konstteorin växer fram. Vad som är konst bestäms av de verksamma i den s k konstvärlden. Eller som Marshall McLuhan uttrycker det: "Art is anything you can get away with".

Postmodernism är också som sagt olika saker inom olika fält. Det är en sak inom arkitekturen, en annan inom bildkonsten och en tredje inom filmen. (Jag och min pappa hade långa och förvirrade diskussioner om postmodernism, där jag var för och han emot, till dess att vi kom på att han pratade om postmodern arkitektur och jag pratade om postmodern film. Inom arkitekturen var postmodernismen inte jättelyckad, medan inom filmen var den som en självklarhet – ett sätt att se och göra films som fungerar perfekt.)

Det postmoderna förespråkar flera parallella perspektiv, som jag nämnde tidigare. Och där finns en referentialitet. Saker refererar till andra saker och blir betydelsebärande på flera nivåer, konkret och symboliskt, politiskt och estetiskt. Ett exempel från filmfältet är Quentin Tarantinos *Pulp Fiction* som var totalt nyskapande när den kom, med sitt elliptiska uppstyckade narrativ ur flera olika personers perspektiv och med referenser (ibland citat) till alla möjliga olika genrer och stilar. För mig fick detta med det uppstyckade elliptiska narrativet en mycket konkret effekt. Jag var och såg den på bio, men lämnade biografen en stund mitt i filmen då jag skulle följa en kompis till tåget, för att sedan återvända och se resten av filmen klart. Det som hände var att jag missade hela delen med Butch (Bruce Willis). Jag lämnade precis när Vincent hade släppt av Mia Wallace hemma och kom tillbaka när Vincent och Jules blir skjutna utan att bli träffade av mannen på toaletten, så att för mig

var det som om ingenting hade hänt fastän jag varit borta i nästan trekvart. Det var mycket förbryllande och det var först när jag såg om filmen som jag insåg hur det hade fungerat.

Men det postmoderna inom arkitekturen – med referenser, lån och collage av olika material – fungerade mindre fint. Ett exempel är Bofills båge på Södermalm i Stockholm, som utgör den del av Södra Stationsområdet som är närmast Medborgarplatsen, ett bostadshus som ser ut som en del av ett romerskt palats ritad av den katalanske arkitekten Ricardo Bofill 1992. Bofill kallade sin arkitektur för folkets palats.

Den postmoderna arkitekturen var en reaktion mot den strikta moderna rationella funktionalismen, med ledordet att "form följer funktion" (Mies van der Rohes ord: "Form follows function"), och hade istället huvudfokus på ornament och utsmyckningar och ett slags felgörande i förhållande till den moderna funkis-normen. En annan slogan (som var namnet på ett arkitektursymposium på Färgfabriken 1996) var "Form Follows Anything" som myntades av den amerikanske arkitekten Michael Sorkin. Det beskriver ganska väl hur det postmoderna tog plats i arkitekturen, som en protest eller provokation, beroende på hur en ser det.

Den postmoderna konsten innehåller ofta en kritik. Man kan säga att konceptkonsten utgör övergången mellan modernism och postmodernism, på så vis att den postmoderna konsten nästan alltid utgår från ett koncept. Men det görs ett tillägg i form av ett tydligt kritiskt perspektiv ofta grundad i en teoretisk analys. Som t ex Cindy Shermans bildserie *Untitled Filmstills*. Tracey Emins konst om hennes eget sexliv och drickande.

I Jeff Koons fall känns kanske kritiken lite påklustrad, i alla fall nu. Han använder ett massindustriellt formspråk lånat från nöjes- och reklambranschen. Men eftersom han har gjort samma sak i snart trettio år, sålt dem för 58 miljoner dollar och stämmer alla som vill göra ballonghundar, så känns kritiken lite urvattnad.

Det extrema exemplet i den här genren är Damien Hirst döds-kalle i diamant *For the love of God* (det dyraste konstverket? 100 miljoner dollar 2007).

Gerlesborg 2017-10-03

Kira Carpelan